

УДК 378.14:159.9

ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК САМОВДОСКОНАЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ

Смалиус Л.Н., к. пед. н.,
доцент кафедри психології

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті порушено проблему оптимізації професійної підготовки психологів через упровадження в процес вивчення фахових дисциплін системи знань, умінь і навичок самовдосконалення.

Ключові слова: фахова підготовка, розвиток особистості, особистісне і професійне самовдосконалення.

В статье рассмотрена проблема оптимизации профессиональной подготовки психологов путем внедрения в процесс изучения профессиональных дисциплин системы знаний, умений и навыков самосовершенствования.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, развитие личности, личностное и профессиональное самосовершенствование.

Smalıyus L.N. FORMATION OF KNOWLEDGE AND SKILLS OF SELF-IMPROVEMENT IN PSYCHOLOGISTS TRAINING PROCESS

The article raised problem of professional training optimizing through introduction of psychologists in study of professional disciplines system of knowledge and skills improvement.

Key words: professional training, personality development, personal and professional improvement.

Постановка проблеми. Успішна професійна реалізація психологів, досягнення успіху, визнання, самореалізація зумовлені не лише теоретичними знаннями та практичними вміннями, навичками, здобутими у процесі фахового становлення, а й здатністю раціонально користуватися отриманим професійним здобутком, поповнювати та вдосконалювати його впродовж свого життєвого і творчого шляху. Тому навчання у вищому навчальному закладі, окрім основних завдань, має спонукати майбутніх фахівців-психологів до досконалого оволодіння знаннями про сутність самовдосконалення, його види та структуру; до формування умінь та навичок, міцне засвоєння яких уможливить поповнення, відточення особистісних та професійних якостей психолога для досягнення успіху у житті, вершин у кар'єрі, досягнення ідеалу.

Ступінь розробленості проблеми. У сучасній психологічній науці представлено дослідження з проблем сутності й розвитку особистості в процесі життєдіяльності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн); механізмів регуляції та саморегуляції розвитку особистості (М.Й. Боришевський); а також ґрунтовні розробки з таких проблем: педагогічного спілкування (О.О. Бодальов, Г.В. Дьяконов, В.А. Кан-Калик, О.В. Киричук, Б.Ф. Ломов, В.А. Семиченко, Г.А. Цукерман); організації самостійної навчальної роботи студентів (Л.Н. Алексюк, В.А. Козаков, І.Я. Лернер, О.Г. Мороз, Л.Є. Сігаєва, М.М. Скаткін); акмеологічного під-

ходу до формування професійної майстерності (Б.Г. Ананьєв, В.П. Андрущенко, Н.В. Кузьміна), соціально-професійного формування особистості (О.А. Дубасенюк, Н.І. Пов'якель, В.В. Радул, Н.В. Чепелева); самовдосконалення та саморозвитку (О.С. Анісімов, А.О. Деркач).

Ретельний розгляд наукової психолого-педагогічної літератури, а також аналіз практики роботи вищих навчальних закладів дає підстави стверджувати, що достатньою мірою не розкриті зв'язки між організацією навчальної діяльності студентів психологічних спеціальностей і професійним самовдосконаленням особистості, системно і ґрунтовно не розроблені практичні рекомендації для реалізації системи самовдосконалення майбутніх психологів. Не розроблено цілісної системи організації фахової підготовки, спрямованої на професійне самовдосконалення майбутніх психологів шляхом індивідуалізації, диференціації навчання, розвитку мотивації, творчого потенціалу студентів.

Мета статті – проаналізувати зміст фахової підготовки майбутніх психологів і виокремити перелік знань, умінь і навичок, які доцільно розвивати при вивченні навчальних дисциплін, оскільки володіння ними забезпечить систематичну цілеспрямовану роботу студентів-психологів над вдосконаленням своїх особистісних та професійних якостей (особистісним та професійним самовдосконаленням).

Виклад основного матеріалу. У процесі навчання у вищій школі формування осо-

бистості майбутнього фахівця-психолога відбувається кількома етапами:

- світоглядний – забезпечує формування професійної свідомості майбутніх фахівців;
- професійний – передбачає оволодіння необхідною системою знань, умінь та навичок практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної культури;
- особистісний – полягає у формуванні професійно важливих якостей особистості психолога [5].

Успішну реалізацію цих етапів фахового становлення уможлиблює вивчення дисциплін професійної підготовки. Навчальні плани напрямів підготовки «Психологія» та «Практична психологія» вміщують три цикли дисциплін: цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін; цикл дисциплін науково-природничої підготовки; цикл дисциплін теоретичної, практичної та професійної підготовки (включає дисципліни самостійного вибору навчального закладу та дисципліни самостійного вибору студента). Кожен цикл включає дисципліни, спрямовані на оволодіння ґрунтовними теоретичними знаннями із загальнонаукових та фахових навчальних предметів, а також на формування та розвиток практичних професійних умінь та навичок. Таким чином, професійна психологічна освіта ділиться на теоретичні та практичні компоненти. Проте не достатньо приділена увага формуванню та розвитку знань про форми та методи роботи над собою, умінь і навичок вдосконалювати особистісні та професійні якості.

З метою вивчення рівня здатності до цілеспрямованої систематичної роботи над своїм особистісним та професійним розвитком серед студентів напряму підготовки «Психологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» було проведено опитування. Запитання анкети передбачали виявлення ставлення майбутніх фахівців до професійного самовдосконалення у процесі фахової підготовки:

1. Чого очікуєте від навчання у ВНЗ?
2. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що впродовж життя людина повинна самовдосконалюватись?
3. Чи хотіли б Ви у процесі фахової підготовки навчитися вдосконалювати свої особистісні та професійні якості?
4. Які способи професійного самовдосконалення вам відомі?
5. З якими труднощами у організації своєї навчальної діяльності ви зіштовхуєтесь?
6. Які прийоми роботи над собою вважаєте найбільш ефективними?
7. Що для вас є основним джерелом інформації про види, форми, етапи, способи

та прийоми самовдосконалення та можливості їх реалізації?

8. Які слід створити у вищому навчальному закладі умови, котрі б сприяли вдосконаленню професійних якостей майбутніх фахівців?

У ході проведеного опитування майбутні психологи виявили розуміння доцільності саморозвитку особистості, що такий постійний саморух у напрямку поставленої мети, досягнення ідеалу є важливим для успішної реалізації професійної діяльності психолога. Однак результати опитування дають можливість стверджувати, що майже ніхто із майбутніх психологів не зазначив, якими прийомами і засобами можна здійснювати самовдосконалення та досягати ідеалу. Це доводить, що поза освітнім закладом людина не має доступної можливості отримати достатньо знань про ефективні методи і прийоми саморозвитку та самовдосконалення. У ході зазначеного анкетування також було з'ясовано, що для студентів існують перепони на шляху професійного самовдосконалення, що загалом знижує якість фахової підготовки. Майбутні фахівці вказали ряд основних негативних чинників, які заважають процесу професійного навчання, а відтак і розвитку умінь та навичок особистісного та професійного самовдосконалення. Загалом, результати опитування засвідчили, що для студентів є важливою наявність «сценарію навчання», який би оптимізував процес фахового становлення. У навчально-виховному процесі підготовки психологів бракує об'єднуючої ідеї (цілі), яка б спонукала майбутніх фахівців до особистісного та професійного саморуху. Такою наскрізною ідеєю (так званим сценарієм навчання) має стати спрямованість студентів на формування не лише фахових знань, умінь та навичок, а й таких, які здатні забезпечити систематичну та цілеспрямовану роботу над вдосконаленням професійної майстерності упродовж життя. Важливо, щоб така ідея була провідною при вивченні дисциплін гуманітарної, соціально-економічної, науково-природничої підготовки, та, зокрема, дисциплін теоретичної і практичної фахової підготовки майбутніх психологів. Цій ідеї мають підпорядковуватися створені у вищій школі психолого-педагогічні умови фахового становлення, розроблений навчально-методичний інструментарій, доцільно запровадити відповідний навчальний курс.

Вивчення фахових дисциплін передбачає засвоєння студентами системи знань із психології, на яких ґрунтується успішність їх практичної діяльності; умінь, які забезпечують здатність застосовувати психоло-

гічні знання у реалізації професійних функцій; практичних навичок – міцно засвоєних дій, які дозволяють психологу ефективно виконувати роботу. Проте формувати та розвивати навички особистісного та професійного самовдосконалення, допомагати в оволодінні його методами та прийомами доцільно не лише у навчальному процесі загалом, а й на кожному занятті зокрема [3]. Тобто, теоретичний матеріал, практичні завдання, різноманітні форми індивідуальної та самостійної роботи в рамках певної навчальної дисципліни можуть бути спрямовані також і на розвиток знань, умінь та навичок, володіння якими сприятиме професійному самовдосконаленню. Тому викладачам при укладанні навчальних програм із дисциплін до переліку фахових знань, умінь і навичок, які будуть сформовані у студентів при вивченні певного курсу, доцільно включати і ті, котрі сприятимуть розвитку і здатності до професійного самовдосконалення.

Аналіз змісту навчального матеріалу з фахових дисциплін, передбачених навчальними планами напрямів підготовки «Психологія» і «Практична психологія», обґрунтував перелік знань, умінь і навичок, володіння якими підвищить рівень здатності майбутніх фахівців до професійного самовдосконалення. Окреслена сукупність знань, умінь і навичок забезпечує цілісність процесу професійного самовдосконалення майбутніх психологів.

Так, на першому курсі фахової підготовки психологів відповідно до навчальних програм у процесі вивчення дисциплін доцільно формувати та розвивати такі знання, уміння і навички:

– «Вступ до спеціальності»: знання моделі професійної діяльності психолога, вимог до особистості психолога; уміння дотримуватися правил взаємодії з клієнтом; навички організації самостійної роботи;

– «Порівняльна психологія»: знання асоціативного зв'язку поведінки людини і тварини, усвідомлення людини як частки Всесвіту; уміння використовувати терапевтичний ефект спілкування людини з тваринами, формулювати метафори на основі асоціації з тваринами; навички метафоричного мислення, здатності до відновлення резерву сил;

– «Експериментальна психологія»: знання правил проведення експериментів відповідно до мети, уміння концентруватися на проблемі, формулювати гіпотези та планувати їх перевірку; навички самодисципліни, зосередженості;

– «Загальна психологія»: знання закономірностей функціонування психіки, специ-

фіки сприймання, мислення, пам'яті, уяви; уміння знаходити індивідуальний підхід до вивчення психічних процесів; навички розуміння власних особливостей мислення, пам'яті, уяви;

– «Практикум із групової психокорекції»: знання цілісності людської психіки, форм, методів і прийомів роботи над собою, засобів підвищення рівня усвідомлення готовності до особистісних змін; уміння розвивати емпатійне сприйняття іншої людини, сприйняття себе, ставити цілі самонавчання і самовиховання; навички самопізнання, самоаналізу, самоусвідомлення, самокорекції, самопостереження, вияву толерантності та терпіння;

– «Математичні методи у психології»: знання міждисциплінарних зв'язків певних явищ, уміння узагальнювати матеріал, здійснювати перевірку гіпотез; навички зосередженості, педантичності, скрупульозності, самодисципліни;

– «Диференціальна психологія»: знання природи індивідуальних особливостей людини; уміння знаходити індивідуальний підхід до кожної особистості та оптимальні засоби впливу на основі вибору теорії типології; навички здійснення узагальнення за типологічними групами.

На другому курсі професійного навчання майбутніх психологів у процесі вивчення фахових дисциплін доцільно формувати та розвивати такі знання, уміння і навички:

– «Вікова психологія»: знання психологічних характеристик різних вікових періодів та особливостей розвитку особистості; уміння діагностувати відповідність та нормативність розвитку, розвивати аналітичні здібності; навички самоаналізу відповідності власних психологічних характеристик біологічному віку;

– «Основи психокорекції»: знання різноманітності цілей та методів надання психологічної допомоги, показників ефективності психокорекції і особистісних змін; уміння застосовувати принципи проведення психокорекції, добирати оптимальні методи індивідуальної та групової корекції; навички самодіагностики, самовпливу, самостворювання, самокорекції;

– «Психологія спілкування та психокорекція особистості»: знання мети та методів психокорекції, значення комунікативних навичок у житті людини, показників адекватності сприймання, взаємодії та впливу; уміння застосовувати засоби впливу на суб'єкта, розвивати комунікативні навички у собі та інших людях; навички спілкування, самодіагностики, самокорекції;

– «Практикум із загальної психології»: знання методів, прийомів самодіагностики,

самовпливу, самоменеджменту, правил використання діагностичних засобів; уміння застосовувати психодіагностичні методи, методи і прийоми самовдосконалення; навички дотримання вимог до обробки результатів діагностування, навички роботи над собою;

– «Історія психології»: знання ролі особистості на становлення і розвиток науки, професійного ідеалу; уміння аналізувати та порівнювати сучасні напрямки психології, наукові школи та течії, аналізувати вплив соціуму на становлення особистості; навички прогнозування шляхів розвитку соціально-психологічної думки, формування професійного ідеалу на прикладі видатних представників науки;

– «Педагогічна психологія»: знання можливостей засвоєння знань у різному віці, особливостей відхилень у процесі засвоєння знань, закономірностей розвитку особистості; уміння добирати засоби психологічного впливу, коректувати психологічні труднощі у навчанні; навички взаємодії на рівні психолого-педагогічного впливу на різних вікових етапах.

Навчальні дисципліни третього курсу фахової підготовки психологів доцільно наповнити формуванням та розвитком таких знань, умінь і навичок:

– «Арт-терапія»: знання факторів ефективності використання терапевтичних засобів; уміння виявляти реакцію на ситуацію; навички профілактики та корекції емоційного стану засобами мистецтва;

– «Методика викладання психології»: знання особливостей психолого-педагогічної взаємодії викладача і студентів; уміння розвивати аналітичні здібності, обирати методи взаємодії з аудиторією; навички публічного виступу, вмотивованості, застосування теоретичних знань у практичній діяльності;

– «Основи психологічного консультування»: знання рівнів взаємодії, характеристик клієнта та перспектив результативності консультування; уміння долати труднощі при взаємодії, уміти організувати простір взаємодії; навички застосування найоптимальніших засобів самоаналізу власних результатів;

– «Соціальна психологія»: знання бар'єрів психологічної взаємодії, феноменів спілкування та соціальної взаємодії; уміння визначати психологічні впливи у соціальній взаємодії; навички самоусвідомлення та самоаналізу себе як члена соціальної групи;

– «Психодіагностика»: знання методик, які забезпечують максимальну ефективність при мінімальній кількості використання; уміння застосовувати психодіагностичні

методи, дотримуватися процедури проведення діагностування; навички самодіагностики.

На четвертому курсі навчання варто приділити увагу формуванню таких знань, умінь і навичок:

– «Патопсихологія»: знання перспектив розвитку індивіда; уміння застосовувати різні види діагностики; навички взаємодії з людьми, які мають психічні порушення;

– «Психологічна служба в системі освіти»: знання моделі професійної діяльності психолога, вимог до особистості психолога; уміння вивчати напрямки діяльності психолога; навички роботи з дітьми та дорослими;

– «Інженерна психологія»: знання психогієни, вимог до робочого місця; уміння дотримуватися вимог взаємодії з технічним обладнанням; навички створення зручних умов для себе та для клієнта;

– «Психотерапія та психокорекція особистості»: знання особливостей самовизначення напрямків власної професійної діяльності; уміння усвідомлювати взаємовпливи психологічних факторів та їх долати; навички самоаналізу, самокорекції, спілкування;

– «Психологія сім'ї»: знання основних психологічних потреб людини, можливостей їх задоволення; уміння застосовувати можливості гармонізації стосунків подружжя; навички саморозвитку чоловічо-жіночих рис.

Зазначений перелік може бути доповнений та розширений. Таким чином, у процесі вивчення фахових дисциплін студенти-психологи мають можливість опанувати широкий спектр різноманітних знань, умінь та навичок, володіння якими уможливує здійснення особистісного та професійного самовдосконалення. Цілісність системи їх формування забезпечується низкою особливостей. З одного боку, на різних рівнях складності навчального матеріалу відбувається засвоєння знань, умінь та навичок від простіших до складніших. Так, на початкових курсах навчання формуються базові уявлення про можливість здійснення особистісних та професійних самозмін. Ці уявлення ґрунтуються на знаннях, наприклад, «цілісності людської психіки», «специфіки сприймання, пам'яті, уваги, мислення» тощо; уміннях «ставити цілі самовиховання», «планувати самозміни»; навичках «самодисципліни», «самопізнання», «самоаналізу» та ін. На старших курсах ці уявлення розширюються і доповнюються знаннями «перспектив розвитку особистості», «ролі особистості у становленні та розвитку науки», «відповідного стилю професійної поведінки»; уміннями «коректувати психологічні

труднощі», «узагальнювати опрацьований теоретичний матеріал»; навичками «застосування теоретичних знань у практичній діяльності», «застосування оптимальних засобів самодіагностики та самокорекції» та багатьма іншими знаннями, уміннями та навичками, які становлять зміст професійного самовдосконалення.

З іншого боку, засвоєння однотипних знань, умінь чи навичок на різних курсах навчання забезпечує різноманітність оволодіння ними. Наприклад, формування навичок «самокорекції, самоаналізу» забезпечуються змістом різних дисциплін: «Практикум із психології» (викладається на першому – четвертому курсах), «Основи психологічного консультування» (викладається на третьому курсі), «Психотерапія та психокорекція особистості» (викладається на четвертому курсі). Навички «професійного спілкування» (формується при проходженні навчальних практик на першому та другому курсах) доповнюються навичками «публічного виступу» (розвиваються при вивченні дисципліни «Методика викладання психології» на третьому курсі) та вдосконалюються навичками «використання мови як засобу мотивування» (при вивченні «Політичної психології» на четвертому курсі). Тож при вивченні фахових дисциплін відбувається різноманітне засвоєння, розширення та поповнення знань, умінь та навичок, необхідних для успішної реалізації професійного самовдосконалення. Це сприятиме підвищенню ефективності педагогічних умов, які забезпечують його реалізацію.

Висновки. Особистісне та професійне самовдосконалення майбутніх психологів має ґрунтуватися не лише на певних видах навчальної діяльності студентів, а охоплювати процес фахової підготовки загалом.

Таким чином, у майбутніх психологів сформується цілісна система знань, умінь і навичок, покликана забезпечити успішну фахову діяльність та, водночас, спрямована на особистісне та професійне самовдосконалення. У перспективі подальших наукових розвідок підготовка викладачів вищого навчального закладу до організації процесу професійного самовдосконалення майбутніх фахівців; розроблення ефективних психолого-педагогічних технологій опанування студентами знаннями, уміннями і навичками вдосконалення особистісних та професійних якостей, зокрема через комплекс психолого-педагогічних тренінгів і самотренінгів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В.П. Філософія освіти: навчальний посібник / В.П. Андрущенко, І.М. Предборська. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 329 с.
2. Деркач А.А., Кузьміна Н.В. Акмеологія: пути достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна / . – М.: Российская академия управления, 1993. – 23 с.
3. Кузьмінський А.І. Моделювання освітньо-професійної підготовки майбутнього фахівця в контексті компетентнісного підходу / А.І. Кузьмінський // «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» – теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України» / гол. ред. В.П. Андрущенко. – Черкаси, 2012. – № 3 (46). – С. 29–34.
4. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія: Збірник наукових праць – Вип. 3. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 35–41.
5. Чобітько М.Г. Самовдосконалення студентів – майбутніх учителів – у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки / М.Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. – К.: Педагогічна думка, 2004. – № 1 – С. 57–69.